

HRVATSKA I SRPSKA LEKSIGOGRAFIJA

Početak hrvatskosrpske leksikografije pada na kraj XVI. vijeka, kada su, kako kaže Jagić u svojoj »Historiji slavenske filologije«, »na zapadu ušli u modu rječnici na nekoliko jezika«, komparativni rječnici. Prvi naš rječnik sastavio je Hrvat *Faust Vrančić*, rodom iz Šibenika u Dalmaciji. Štampan je taj rječnik 1595. u Mlecima pod imenom »*Dictionarynarium quinque nobilissimarum linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae*«. On sadržava oko 5.500 latinskih riječi alfabetski poredanih u prvom stupcu, uz koji se u četiri kolone redaju značenja talijanska, njemačka, hrvatska i mađarska. Faust Vrančić, koji se na način humanista latinski nazivao *Faustus Verantius*, bio je učen svećenik, učio je škole u Italiji, govorio više jezika, a napisao je pored rječnika hrvatski nabožno djelo »*Život nekoliko izabranih divic*«. Njegov rječnik služi kao jedan od izvora Velikom rječniku Jugoslavenske akademije. Vrančić je postigao visoke časti: bio je čanadski biskup u Mađarskoj i savjetnik cara Rudolfa II. Pisao je o hrvatskom pravopisu i o prošlosti Slavena u oba spomenuta djela. Premda je njegov rječnik prvi pokušaj u našoj leksikografiji, doduše opsegom i brojem riječi malen, premda je svakoj latinskoj riječi u njemu dano samo po jedno značenje u ostala četiri jezika, a tek gdje gdje su navedene dvije riječi, premda nema sinonima i nema gramatičkih oblika osim nominativa singulara imena i infinitiva glagola, uiti ima ikakvih drugih napomena, ipak je taj rječnik bio znatan i cijenjen i u svoje vrijeme i u potonjim vjekovima. Njime su se služili kasniji naši leksikografi, tako Mikalja, Habelić, Della Bella, Belostenec. »Mađarska se nauka uopće mnogo zanimala Vrančićevim djelom, jer je rječnik njegov jedan od najstarijih oglada latinsko-mađarske leksikografije«, kaže Vladoje Dukat, koji je u Radu Jugoslavenske akademije, knjizi 231, dao dosad najiscrpniji prikaz i raspravu o Vrančićevu rječniku. Za našu nauku vrijedan je Vrančićev dodatak na kraju rječnika, gdje on daje »*Vocabula Dalmatica*,

quae Ungari sibi usurparunt«, t. j. hrvatske (zapravo slavenske) riječi, koje su posvojili Mađžari. To je jezično pitanje obradio Miklošić u raspravi: »Die slavischen Elemente im Magjarischen« 1884. g. On kaže da je Vrančićev pokušaj, iako prvi u tom pitanju, »dosta opsežan« i »začudo sa malo pogrešaka«. I za čitav Vrančićev rječnik kažu Dukat i Mađžar Melich, da je samostalno i originalno djelo, što se tiče hrvatskog i mađžarskog jezika. Za talijansku stranu služio se Calepinusovim rječnikom (misli Dukat), a kako je i njemački dobro znao, mogao se za taj jezik poslužiti kojim latinsko-njemačkim rječnikom. Latinski je Vrančić znao odlično, ali je uzeo u svoj rječnik samo najobičnije i najpotrebnije riječi, a služio se i za taj dio Calepinusom. Za hrvatski dio poslužio se Vrančić svojim znanjem maternjega jezika, t. j. čakavskim govorom s primjesom štokavskoga. Izabrao je dalmatinski govor, kako sam kaže, kao najčistiji među slavenskima, kao što je toskanski najčistiji među talijanskima. Za blizu četrdeset latinskih riječi nije Vrančić dao hrvatskog značenja. Dukat to objašnjava time, da Vrančić nije naročito vladao svojim jezikom, jer je svoj vijek proveo najviše u tuđini, u Italiji, Austriji i Mađžarskoj. Da pokazuje to i njegovo nepoznavanje sinonima i potanjih razlika među riječima, jer često za različite, ali srodne riječi upotrebljava samo jednu našu, tako našom riječju »kraj« prevodi pet latinskih riječi (extremitas, litus, ripa, margo, ora), a riječju »kriv« čak deset lat. riječi.

Koliko je ipak Vrančićev rječnik bio cijenjen i izvan Hrvatske i Mađžarske, dokazao je Dukat u pomenutoj svojoj raspravi. On je utvrdio, da su se Vrančićevim rječnikom poslužila na početku XVII. vijeka tri evropska leksikografa. Prvi je to učinio Talijan Bernardin Baldi u svom rukopisu mađžarsko-talijanskog rječnika. Drugi je njemački humanist Jerolim Megiser, koji je 1603. g. izdao veliki mnogojezični rječnik *Thesaurus Polyglotus*, latinski rječnik sa značenjima iz sad više sad manje jezika. Tako on kod riječi »a, ab, abs« ima značenja iz 31 jezika. Od slavenskih jezika navodi redovno četiri: slovenski, dalmatinski, češki i poljski. Ima katkad i hrvatski (Croatice). Za dalmatinski (t. j. čakavsko narječje hrv. jezika) služio se Megiser samo Vrančićevim rječnikom. Treći je češki benediktinac Petar Loderecker, koji je izdao u Pragu 1605. g. »*Dictionarium septem diversarium linguarum*«. To je donekle drugo izdanje Vrančićeva rječnika, kome je Loderecker samo dodao češku i poljsku građu, i to sa znanjem, dopuštenjem, čak i uz suradnju samoga Vrančića, jer je Vrančić dao tom djelu i svoj predgovor. Pravo drugo izdanje toliko poznatoga i cijenjenoga našeg prvog rječnika izdao je tek 1834. g. Mađžar Josip Török u Požunu.

U mletačkoj knjižnici sv. Marka ima, kako kaže Bogoslav Šulek u svom Jugoslav. imeniku bilja str. III/IV i XVIII, rukopis imenika bilja u nekoliko jezika pod natpisom »*Liber de simplicibus Benedicti Rinii, medici et philosophi, Veneti*« pisan 1415. g. U njemu su imena bilja navedena i hrvatski (sclavonice). Ima ih na stotine. To je prema tome najstariji i najdragocjeniji djelomični rječnik našeg jezika, stariji od Vrančićeva za 180 godina.

Preko pola vijeka iza Vrančića javlja se drugi naš leksikograf *Jakov Mikalja*. O životu njegovu malo se zna. Bio je isusovac, rodom iz Italije (1601–1654) možda hrvatskog porijekla. Od 1630. g. on je nastavnik gramatike u Dubrovniku tri godine. Kao misionar proveo je od 1637. g. sedam godina u tada turskom Temišvaru u Banatu. G. 1645. bio je u slovačkoj Trnavi. Umro je kao ispovjednik u Loretu. Biografske podatke utvrdio je Miroslav Vanino u »Vrela i prinosi« 2, 1933. raspravom »Leksikograf Jakov Mikalja« i Josip Jernej u radu »Podrijetlo Jakova Mikalje«, Zbornik radova Fil. fak. u Zagrebu, knj. I., str. 613–628, Zagreb 1951. Da je živio u Dubrovniku ili bio u bližem dodiru s Dalmatincima, nesumnjivo potvrđuje njegov rječnik, jer je u nj unio leksičko blago primorskih čakavsko-štokavskih govora, te je i svoju gramatiku namijenio Dalmaciji, t. j. našem Primorju, jer kaže: »Ufam se, da će (taj rad) koristan biti ... za djecu od Dalmacije«. Poznao je primorske govore temeljito, jer je živio u tim krajevima, ali kako sam kaže, rječnik je složio »bosanskim« jezikom, to znači – kako tumači Rešetar u članku »Mikalja i njegov rječnik« (Archiv für slav. Phil. 1912, svezak 33) – da se radije priklonio štokavskom narječju, nego Dalmatincima bližem čakavskom. Zato on na pr. s. v. poso i posal upućuje na riječ posao i tu daje značenja; on ima međa, štap, a ne čakavski meja, šćap. Navodi većinom jekavske likove pored ikavskih, tako kod lip upućuje na l(i)jep i ima samo ljepota. Ali ipak kod l(i)jek upućuje na lik i ima samo likar, ličnik, a kod l(i)ječiti upućuje na ličiti. »Analiza Mikaljinog leksičkog blaga težak je i kompliciran posao i čeka još svoje rješenje«, rekao je Rešetar, prije četiri decenija. Čeka još i danas.

Štrekelj je člankom »Češke i poljske riječi u Mikaljinu rječniku« (Archiv f. slav. Phil., 31 sv. 1910. g.) utvrdio, da je Mikalja unio u svoj rječnik i devet čeških i osam poljskih riječi, vjerojatno iz suvremenih rječnika, češkoga Veleslavinova (Silva quadrilinguis 1598. g.) i Calepinusa (Dictionarium undecim linguarum u izd. od 1627. g.), u kome ima i poljski dio. Deseta češka riječ Mikaljina (pšiti, t. j. češki priti – nije-kati, poricati) unesena je u obradu Akademijskog rječnika na svome mjestu.

Mikaljin rječnik štampan je zajedno s djelcem »Gramatika talijanska ukratko iliti kratak nauk za naučiti latinski jezik, koga slovinski upisa otac Jakov Mikalja«. Izradio je on svoju gramatiku prema našoj prvoj gramatici, koju je 1604. g. izdao Bartol Kašić. I Kašić i Mikalja kao pisci katoličke reformacije radili su svoja djela, kako kaže Jagić, »u istom duhu i pravcu, s ciljem, da šire katolicizam među Južnim Slavenima«. Mikaljina djela imala su kao i Kašićeva svrhu da budu jezični priručnici kat. misionarima, da uče svoje hrvatske suvremenike dobrom živom hrvatskom jeziku; imala su također tendenciju, da slavensko svećenstvo odvraćaju od glagolskoga pisma i crkvenoslavenskoga jezika i da, najzad, pomognu našim ljudima, kako bi dobro naučili latinski i talijanski jezik. Knjiga je Mikaljina, dakako, izašla na trošak kongregacije de propaganda fide. Štampana su oba Mikaljina djela zajedno, u jednoj knjizi, ali s odjelitom paginacijom, 1649. g. u Loretu do strane 706 vrlo

loše i nečitljivo, a doštampana je knjiga kudikamo bolje i jasnije 1651. u Ankonu. Rječnik ima 861 stranu u dvije kolone, na svakoj strani oko trideset stavova. Pojedina riječ ponavlja se, ako joj je Mikalja naveo osobitu svezu ili diferencirano značenje. Tako na pr. ima on glagol jednačiti pod tri riječi: 1) jednačiti sa sinonimom sjednačiti, t. j. izjednačiti, tal. ugvagljare, lat. aequo; 2) jednačiti miricom, t. j. mjeriti, kantarom; contrapesare; libro, librare ponderibus; 3) jednačiti, t. j. ispoređivati, stavljati s drugim, slikovati, paragonare; confere, comparo, facere contentionem. Svega ima u tom rječniku oko 25.000 stavova, dakle gotovo pet puta više nego u Vrančićevu. Mikaljin je rječnik doista, kako ga je on nazvao: »Blago jezika slovinskoga ili slovník«, u komu izgovaraju se r(i)ječi slovinske latinski i talijanski. Već iz navedenog primjera za riječ jednačiti vidi se, da Mikalja ima u svom djelu sinonime, sveze s odjelitim značenjem, diferencirana značenja, talijansko značenje, jedno ili više, latinska značenja, vrlo često dva ili više njih. Ima katkad i tri roda našeg pridjeva, različite likove pojedine riječi, na pr. jezik i jazik; ima fraze, na pr. tko ima dug jezik; uputu na srodne riječi: jezičnik; tumačenje riječi: 1) jezičac, mali jezik, 2) jezičac od zvona, klepetalo; 3) resa; 4) jezičac od mirilica i t. d. Nije čudo, da je tako bogat rječnik služio ne samo suvremenici, nego su se njime koristili i kasniji naši leksikografi, i dalmatinski i kajkavski, a nepresušan je on izvor za historiju našega jezika i danas, i zato je potpuno iscrpen u Velikom akademijском rječniku. Mikalja je nastojao da dađe živi hrvatski jezik u svom rječniku, sabirao je sam građu za nj, obraćao se i za obavještenja drugovima i prijateljima. Uzeo je u svoj rječnik bosanskohercegovački govor, jer je taj govor u riječima najbiraniji i najljepši, tako da se može isporediti s toskanskim ili rimskim govorom u talijanskom jeziku. Štrekelj kaže, da je Mikaljin rječnik najbogatiji rudnik dalmatinskoga jezičnog blaga.

Prvi kajkavski rječnik dao je nešto mlađi suvremenik Mikaljin *Juraj Habelić* (1609–1678), isusovac, profesor zagrebačke gimnazije, rektor kolegija, odličan kajkavski pisac, čuven propovjednik. Njegov rječnik je i po obliku mala knjiga, namijenjena školi i đacima. U njoj su hrvatske riječi protumačene latinskima, bit će ih po prilici 10.000. I Habelić ima katkad kao Mikalja za pojedinu riječ više stavova, tako uz lađa navodi 28 sveza te riječi s drugim riječima, na pr. lađa za velike trhe, lađa kapitanska, lađe prvi kraj (prova), lađe zadnji kraj (puppis) i t. d. Ima on katkad uz natuknicu sinonim, na pr. ledven, zamrzet s lat. značenjem congelatus. Pridjeve daje u sva tri roda. Latinskih značenja navodi za jednu riječ i više, na pr. za lep daje ih šest (pulcher, venustus, formosus, speciosus, decorus, bellus). Dao je, svom djelu natpis: »Dictionar ili reči slovenske (t. j. hrvatske) z vekšega ukup zebране, u red postavljene i diačkemi zlehkotene, trudom Jurja Habelića, štampano u Nemškom Gradcu 1670.« Sam skromno kaže, da ga je izdao za upotrebu »mladencev horvatskoga i slovenskoga naroda«. Vrijednost Habelićeva rječnika nije prema tome svemu mogla biti naročita, jer nije bio ni opsežan ni potpun. U njegov rječnik nisu ušle mnoge riječi iz književ-

nih djela ni samoga Habelića, koji se kao književnik odlikuje sjajnim i bogatim stilom, ni drugih suvremenih kajkavskih pisaca. Imao je taj rječnik u svoje vrijeme značenje kao školski priručnik, ina ga i danas kao prvi kajkavski rječnik, a potonji kajkavski leksikografi Belostenec (Orlović) i Jambrešić (upravo Sušnik) poslužili su se njime više ili manje u svojim velikim rječnicima.

Drugi, najveći i najbogatiji kajkavski rječnik izradio je još za Habelićeva života pavlin *Ivan Belostenec* (1595–1675), ali je štampan tek 1740. g. u Zagrebu pod natpisom »Gazophylacium (t. j. riznica) seu latino-illyricorum onomatium aerarium, selectioribus synonymis, phraseologicis, verborum constructionibus, metaphoris, adagiis abundantissime locupletatum item, plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idiomatice illyrica delicatis illustratum, penultimarum duntaxat syllabarum quantitibus, litteris ... ubique denotatis, signatum ... Et nunc primum peculiariter Illyriorum commodo apertum.« Već iz toga opširnog natpisa vidi se, šta je sve obuhvaćeno u tom golemom djelu. Tu su i sinonimi, i fraze, i konstrukcije, i metafore, i poslovice, i mudre rečenice mnogobrojnih autora (latinskih), i akcenatski znakovi, što sve znači golem napredak naše leksikografije u jednom stoljeću ne samo po obujmu rada, nego i po bogatom sadržaju. U Gazofilaciju su dva dijela. Prvi, latinsko-hrvatski, ima blizu 1300 strana teksta. Na svakoj strani su dvije kolone sa poprijeko oko 30 riječi. Moglo bi dakle tu biti oko 40.000 lat. riječi i sa kudikamo većim brojem hrvatskih značenja, jer je vrlo često dano hrvatsko objašnjenje sa dva, tri i više naših sinonima ili različitim našim riječima. Drugi, hrvatsko-latinski dio, sa 650 strana mogao bi prema prosječnom računu imati preko 25.000 riječi. Cijelo djelo ima preko 2000 strana. Belostenec je bio učen redovnik, pjesnik, pisac, vršio je različite časti svoga reda, obilazio pavlinske samostane, živio u njima, tako u Lepoglavi, Sveticama kod Karlovca, Čakovcu i Crikvenici i putovao po Hrvatskoj (čakavskoj), Slavoniji (kajkavskoj), Dalmaciji (t. j. Hrvatskom Primorju) i Istri. Pri tome je proučavao svoj jezik u narodu i upoznao različite dijalekte njegove. Tako je skupio veliko jezično blago kajkavsko, čakavsko i štokavsko i dao ga najprije u hrv.-lat. dijelu. Taj dio smatrao je zadatkom svoga života, kaže Vladoje Dukat u svojoj raspravi »Izvori Belostenčeva Gazophylacium latinoillyricum« (Rad Jug. akad. knjiga 227, 1923. g.), a radio ga je s velikim trudom do starih dana. U posljednjem deceniju svoga života, kad je imao 70 godina, nagovorili su ga prijatelji, da izradi latinsko-hrv. dio, jer je bio potreban lat. školi. Radio ga je devet godina, do pred smrt, prema Diktionariumu talij. leksikografa XV. vijeka Ambrozija Calepinusa, kojega je prvo izdanje izašlo 1502. g., a u XVI. do XVIII. vijeka izašao je vrlo mnogo puta u Italiji i Evropi (u našoj Sveučilišnoj knjižnici našao je Dukat petnaest izdanja, u nadbiskupskoj osam i jedno u Akademijinoj). Taj je rječnik poslužio kao izvor i uzor nebrojenim leksikografima, pa tako i našima. Belostenec je Calepinusove članke uz pojedine riječi slobodno prevodio, mijenjao, prerađivao i skraćivao. Evo jedan primjer vještog i točnijeg prijevoda: Calepinusovo Cynips, cynipis – musca canina. Musca

minutissima longis cruribus, in capite habens rostrum, quo perforat cutem animalium. Nascitur ex humore et juxta aquas abundat. Latini muscam caninam vocant i t. d. rekao je Belostenec ovako: »Pesja muha ili komaric. Ar Calep(inus) piše, da je mušica najmenša, duga stegna i noge imajuća, vu glave pak kljun, z kem kožu prebada živine i kerv spija; naraja se iz močvare i poleg vod prebiva.« Služio se i drugim rječnicima. Dukat je to dokazao i iscrpno prikazao.

Belostenčevo djelo, pošto je ležalo poslije njegove smrti u rukopisu 65 godina u lepoglavskom pavlinskom samostanu, nije izdano onako, kako ga je navodno kao zrelo za štampu ostavio autor. Kad se čulo, da isusovci spremaju izdanje Sušnik-Jambresičeva rječnika, požuriše se pavlini i izdadoše o svom trošku sjajno izdanje Gazofilaciuma. Ali prije toga povjeriše nekim znaocima ili jednom bratu, da Belostenčev rukopis priredi za izdavanje. Misli se, da je taj posao izvršio pavlin Jeronim Orlović (umro 1746) ili dvojica Orlović i Mužar. Dukat dokazuje, da je izdavač, možda Orlović, čitavo djelo ne samo »dotjerao i poispravió, već da je iz temelja preradio«. Belostenec je kao i Calepinus nastojao da u njegovu rječniku budu samo »riječi latinskog govora rimskih, klasičkih, pisaca«. Izdavač je htio da daje u rječniku i unio je u nj cjelokupnu građu latinskog jezika, dakle »od najstarijih rimskih pa do najnovijih nerimskih latinskih pisaca njegova vremena«. On se poslužio novijim rječnicima, kako je to dokazao Dukat, unio mnogo nove građe, preradio i proširio rad Belostenčev. Tako su došli u Gazofilacium i izvaci iz Vitezovića (iz štampanih djela, a možda i iz rukopisa njegova rječnika, koji je oko 1708. g., kaže Klaić, bio prilično gotov) i iz Della Bellina rječnika, kojega je prvo izdanje izašlo 1628. g. Unošene su te prinove u oba djela Gazofilaciuma. Iz Della Belle, najviše u prvom dijelu, ima citata, pojedinih riječi, čitavih fraza, poslovice i sl. Iz Vitezovića, u hrvatskom dijelu, najviše stihovi, uzeti su iz »Priječnika«. Franjo Fancev u raspravi štampanoj u Beogradu, 1923. g. (u Prilozima Pavla Popovića III) tvrdio je, da je u iliričko-latinskom dijelu Gazofilacija gotovo »doslovce prepisan« Habelićev Dikcionar. Iz toga je Fancev izvodio zaključak, da je i taj dio Gazofilacija djelo Orlovićevo, a ne Belostenčevo, kako kaže »Prologus ad lectorem« u Gazofilaciju, jer je Dikcionar izašao tek 1670. g.

Fancev je također dokazivao, da su dalmatinsko-štokavske riječi unesene u Gazofilaciju iz Mikaljina rječnika, a slavonske, da je skupio Orlović, jer da Belostenec nije nikad bio u Slavoniji.

Vladoje Dukat napisao je još jednu raspravu »O kompoziciji i vrelima Belostenčeva Gazophylacium« (Rad Jug. ak. knjiga 235, g. 1928). U njoj je razložio kompoziciju i vrela toga rječnika, metodu i način mišljenja njegova sastavljača (jednog ili više njih), prikazao enciklopedijski karakter drugoga dijela, u kome se daju pored riječi i pored značenja opće pouke o različitim predmetima. Sastavljač je to radio povodeći se za ranijim našim leksikografima, ali i samostalno i obilnije nego oni. Ističu se tu gospodarske pouke i liječničke upute uzete iz tadašnjih medicinskih knjiga, dakako vrlo primitivne, neozbiljne, čak i praznovjerne, u

duhu XVII. vijeka. I Dukat je u toj raspravi iznio novih dokaza, da se -astavljač hrv. dijela Gazofilacija dosta služio i Mikalnim rječnikom.

Belostenec-Orlovićevo djelo zauzima jedno od prvih mjesta u našoj leksikografiji. Autori su poznavali sva tri naša glavna narječja i unijeli u svoj dobrim kajkavskim stilom pisan rječnik i štokavske i čakavske riječi označujući područje, gdje su se govorile. Riječi iz Dalmacije označili su sa D., iz Slavonije sa Scl., turcizme sa Turc. i Turc.-Slav., s čakavskog područja Cr(oatice). To je prvi rječnik koji obuhvata sva tri glavna naša narječja. Za Akad. rječnik Gazofilacium je kajkavski izvor od samoga početka. Nije ga mimoišao ni Daničić, premda on nije uzeo kajkavsko narječje u program i okvir Velikog rječnika. Za rječnik kajkavskog dijalekta, za koji će jednom također doći vrijeme, bit će Gazofilacij najbogatiji izvor. Vodnik u svojoj Povijesti hrv. književnosti kaže, da je Belostenčev rječnik »prvi veliki čin, koji je izašao iz Hrvatske za jedinstvo književnog jezika i najmonumentalnije književno djelo XVII. stoljeća u Hrvatskoj«.

Utakmica između pavlina i isusovaca urodila je još jednim bogatim plodom, Jambrešićevim rječnikom, kako ga obično zovemo, koji je štampan u Zagrebu 1742., dvije godine poslije Belostenčeva, pod natpisom »Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples, in usum potissimum studiosae juventutis digestum ab Andrea Jambrešić, societatis Jesu sacerdote Croata Zagoriensi«. Omašan je i taj rječnik i ima dva dijela: u latinskom je 1068 strana, a u hrvatskom 72 strane, s predgovorom i dodacima ima svēga 1172 strane. Svaka strana je sa dvije kolone, možda poprijeko sa 25 stavova, što bi dalo u latinskom dijelu kojih 27.000 riječi. Hrvatski dio zove se Index illyrico sive croatico-latinus i u tri kolone ima oko 7.000 riječi. Tom su rječniku dva autora: isusovci Franjo Sušnik (1686–1739) i Andrija Jambrešić (1706–1758), a rodila ga je, čini se, opasnost od pavlinske konkurencije i bojazan isusovaca, da im mjesto već zastarjeloga Habelićeva rječnika ne posegnu đaci za nedavno štampanim velikim i sjajno opremljenim Belostenčevim Gazofilacijem. Zato se požuriše i nagovoriše Sušnika, da se dađe na izrađivanje novoga lat.-hrvatskog rječnika za škole. On je sastavio Index, t. j. alfabetski popis hrvatskih riječi, i započeo da izrađuje latinski dio, štaviše i štampao je njegov početak, ali je dalji njegov rad prekinula smrt 1639. g. Tada preuze taj posao Jambrešić, kako kaže sam u Predgovoru, iz iskrene ljubavi prema domovini, po nalogu i na molbe prijatelja, iz zahvalnosti prema začetniku toga djela, najzad zato, da koristi mnogima. Vidjevši nedostatke u radu svoga prethodnika, kaže dalje Jambrešić, dao se na posao, uzeo je Sušnikov Index kao drugi dio rječnika, dao nanovo štampati početak djela, preradivao i uređivao cijelo djelo, ali sve u žurbi, jer ga je tjerala štamparija tražeći rukopis. Time obrazlaže Jambrešić i propuste i štamparske griješke u izdanju. Prikazao je u predgovoru i svoju organizaciju i nove osobine djela, što je sve dano u težnji, da bude taj rječnik bolji i zgodniji za upotrebu mladeži. Zabilježio je (nabraja on u 18 točaka svoje promjene) na pojedinim riječima kvantitetu slogova, dodao uz mnoge riječi sinonime

i biranije fraze, uzeo i riječi slabijih lat. pisaca, da obuhvati »totam latinitatem«, i proširio izbor riječi, zabilježio glagolske i imenske oblike, dao opise krajeva i gradova uz njihova imena u rječniku, dodao član uz njemačke imenice, uredio pravopis, istakao dijalekatske razlike u ilirskom jeziku, podijelio latinske pisce od 200 godina prije naše ere do 1500 naše ere u četiri perioda i dao popis latinskih pisaca u tim periodima. U mnogom podsjeća taj program rada na Gazofilacium; kao da je Jambrešić nastojao da stigne i prestigne pavlinski rječnik. Potanko je naveo sve točke predgovora i dao savjesnu analizu cijeloga Jambrešićeva rada Vladoje Dukat u raspravi »Jambrešićev Lexikon latinum«, Rad Jugosl. akademije knjiga 162, 1905. g.).

Andrija Jambrešić bio je učen redovnik, profesor u isusovačkim školama u Zagrebu, u Trnavi u Mađarskoj, u Varaždinu i Požegi. Odlično je znao latinski, bio je dobar kajkavski pisac i znalac njemačkog i mađarskog jezika. Poznavao je dobro i historiju i geografiju, pa se sve to pokazalo i u njegovu rječniku. Radio je na njemu kratko vrijeme od 1739 do 1742, kako misli Dukat. Hrvatska tumačenja i razlaganja u rječniku dao je lijepim kajkavskim govorom; ipak uzima u rječnik i štokavske i čakavske dobre i zgodne riječi (kao Belostenec, ali u manjoj mjeri), jer i on smatra, da su kajkavski, štokavski i čakavski govor dijalekti jednoga jezika. Nije toliko poznavao naš jezik, koliko Belostenec, jer nije putovao i upoznao ga u narodu, a u rječniku svom nije naznačivao, iz kojega je kraja pojedina riječ, pa po tome zaostaje za Belostenecem. Zanimao se mnogo pitanjima hrvatskog pravopisa, izdao o tom malo djelo već 1732. g. i dodao na kraju rječnika čitavu raspravu. U rječniku je davao redovno opsežna i točna hrvatska tumačenja i značenja (njemačka su kraća, mađarska najkraća). unosio je brojne sinonime (na pr. za riječ receptaculum ima deset hrv. značenja, a u Belostenca je samo šest). Druge je rječnike pretekao obiljem geografskih imena, a uz njih je dao historijske prikaze (na pr. kod imena Zagreb podrug stupca, kod Croatia dva stupca, kod Illyricum pet stupaca). Dukat je iznio dobre strane toga djela, ali i nedostatke, koji su nastali zbog žurbe u radu i kratkog vremena, što ga je autor uložio u svoj rječnik. Belostenčev rječnik je obilniji i potpuniji, ali Jambrešić pomnijivije bira latinske riječi. Belostenec bolje poznaje hrv. jezik, Jambrešić prevodi okretnije. Jambrešićevo djelo je sasvim originalno, kaže Dukat. Za Habledićem se nije povodio. Više ima sličnosti hrv. dio t. j. Sušnikov, s Habledićevim rječnikom, a tako i s Gazofilacijem. Ali i između Jambrešićeva i Sušnikova rada ima razlika, jer se ne nalaze sve riječi u oba djela. Dukat je isporodio Jambrešićev rad s Delabelinim rječnikom, koji je štampan u prvom izdanju 1728. g. i koji je, što se tiče latinskih riječi, oskudniji od Jambrešićeva, te je došao do zaključka, da se Jambrešić nije služio Delabelinim, ni Vrančićevim, ni Mikaljinim, nego da je radio samostalno i dao originalno hrvatsku stranu svoga rječnika. Jambrešić je u svoj rječnik umetnuo uz pojedine članke o riječima trideset i četiri moralno-poučne pjesmice, često pune sarkazma, osobito protiv žena, i oštine protiv grijeha, na pr. protiv

pijanstva, lakomosti. Imao je stihova i Belostenec, ali Jambrešić unosi čitave pjesmice. Pjesnička im vrijednost nije nikakva. Tako kod riječi impilia (upleci, vrpce u kosi) dodaje pjesmicu: Sad je vrijeme čalarije (varanja),

*Muške glave kam gledite?
Ženske znate cigarije,
Ter z vas sameh što činite?*

*Lasi svoje strižu žene,
Duge pak vam ostavljaju,
Z vami razum da premene,
Kratku pamet vam davaju. i t. d.*

još tri strofe sličnog sadržaja. Nama je danas čudno otkud takvih ekstemporacija u knjizi namijenjenoj školi. O tom stihotvorstvu pisao je Ivan Milčetić u časopisu Vijenac 1887. g. Ta književna crtica iznosi i druge, bolje strane Jambrešića kao čovjeka, leksikografa i pisca. Po svom rodoljublju i po mislima o jedinstvu jezika našega, o pravopisu, o jedinstvu Ilirije, o Slavenstvu on je bio preteča Iliraca.

Prof. Franjo Fancev nastojao je u raspravi »O avtorstvu i postanju rječnika Lexicon latinum ... Zagrabiae 1742.«, štampanoj u Južnoslovenskom filologu knjizi III. u Beogradu 1922–23, da dokaže, da je autor rječnika upravo Sušnik, a Jambrešić vrlo vrijedan redaktor i izdavač njegov, jer su Milčetić i Dukat smatrali Sušnika začetnikom, a autorom Jambrešića. Fancev tvrdi, da je kajkavske stihove unio u rječnik Sušnik, i to po uzoru Delabelinu, koji je riječi potkrepljivao citatima iz djela dalm.-dubrovačkih pisaca. Od Della Belle uzimali su riječi, napose složenice, i Sušnik i Jambrešić, na pr. za musa – mudropojka, za musica – skladno-glasje, za artificiosus – hitrotvorni i rukotvorni. Fancev misli, da su se oni služili i Mikaljom. Najzad Fancev smatra vjerojatnijom tvrdnju, da je Jambrešić umro u Varaždinu i da u Požegu nije ni došao da preuzme mjesto gvardijana (minister).

U prvoj polovini XVIII. vijeka dobila je i Dalmacija nov rječnik. Izdao ga je u Veneciji 1728. g. talijanski isusovac *Ardelio Della Bella* (1654–1737) zajedno sa svojom gramatikom hrv. jezika na talijanskom jeziku. Kako je dugo živio u Dubrovniku i Dalmaciji, gdje se proslavio kao propovjednik, naučio je odlično naš jezik i složio jedan od najboljih i najvećih starih naših rječnika pod natpisom »Dizionario italiano-latino-illirico«. Koliko je taj rječnik bio cijenjen, vidi se i po tome, što je 1785. g. izašlo u Dubrovniku drugo prošireno i popravljeno izdanje u dva sveska, a priredio ga je dubrov. pobožni pisac Petar Bašić. Delabelin rječnik značio je velik napredak u našoj leksikografiji. On je prvi dokumentirao leksičku građu citatima iz dubrov. i dalm. pisaca, koje je očito dobro poznao, neka djela u rukopisu, s vanrednom je marljivošću sabrao iz pisaca i njihovih djela citate i obogatio njima svoj rječnik. Tih citata ima možda četiri pet tisuća. Dukat u svojoj raspravi o drugom izdanju Delabelina rječnika zamjera, što u označivanju vrela i lokalizaciji citata nije bio savjestan. Na kraju rječnika naveo

je na pr. Della Bella 23 pisca kao svoje izvore, ali ih je Dukat našao u rječniku 28. Bašić je s te strane popravljao drugo izdanje, pa je i do-
 dao još četiri pisca. Ali ni on ne navodi Bandulavića ni Radnića, koje
 je izostavio već Della Bella, a oni su mu bili jedini izvor izvan Dalma-
 cijije, iz Bosne. Delabelin rječnik je bogat brojem riječi, značenja, sino-
 nima, fraza, konstrukcija, citata i akcentiranih riječi. U prvom izdanju
 je najprije gramatika na 50 strana, rječnik na 785 strana i Index latin-
 sko-talijanski na 177 str. Stavovi su u dvije kolone, bit će ih u rječniku
 preko 30.000, a u Indexu oko 18.000. Jezik mu je štokavski dijalekat.
 I on je smatrao bosanski i dubrovački govor najboljim. Rad Delabelin
 veoma je vrijedan, mnogo su se njime služili obrazovani ljudi u Du-
 brovniku, Dalmaciji i izvan nje. Poslužio je svima kasnijim leksikogra-
 fima, a po prvom izdanju citiran je iscrpno i u Akademijinu rječniku.
 Bilo je ipak u njemu i nedostataka. Kritikovao ga je donekle i prire-
 divač drugog izdanja ističući najviše, što je on popravio i dotjerao. On
 je umetao nove riječi, mijenjao Delabelinu ortografiju i hrvatsku (pre-
 ma pravopisu Ignjata Đorđića) i talijansku kao zastarjelu, popravio
 alfabetski red riječi i najzad izostavio je, što je smatrao suvišnim i ne-
 potrebnim. Tako je u drugom izdanju izostavljen čitav latinsko-talijan-
 ski index. Kako drugo izdanje ima u dva sveska blizu 900 strana većega
 formata nego prvo izdanje, izlazi, da je broj riječi u njemu mnogo veći
 nego u prvom. Bašić je dodavao ne samo riječi, nego i fraze, poslovice,
 citate, koje je nastojao da dade točnije i potpunije, unio je preko 200
 geografskih imena, preko 100 botaničkih i 27 životinjskih imena i ne-
 koliko drugih riječi. Dukat zamjera Bašiću, što je unoseći nove riječi
 malokad uzimao dobre narodne riječi, nego je radije kovao nove, a u
 tom nije bio sretne ruke, na pr. kad je načinio ovakve kovanice: kopno-
 raspisalac (za tal. geografo), djecovođen'e (pedagogia), djecovođa (peda-
 gogo), pritankopojnik (soprano, t. j. visok, tanak glas) i t. đ. Moglo je
 Bašićevo drugo izdanje Delabelina rječnika dati rđav primjer potonjem
 dubrov. leksikografu Stulliju, koji je u kovanju riječi daleko pretjerao
 i rđavim kovanicama upravo nakreao svoj veliki rječnik. Još je nešto
 nepotrebno unio Bašić u Delabelin rječnik: ruske i poljske riječi. Ugled
 mu je u tom bio vjerojatno Mikalja. Ali zagrdio je u tom kasnije svojim
 nemogućim i nebrojenim rusizmima Stulli.

Zanimljivo je, da je slavonski pisac, učenjak i leksikograf Matija
 Petar Katančić na kraju XVIII. vijeka iznio nekoliko prigovora Dela-
 belinu rječniku, ali slabo opravdanih. (Vidi Dukat: Katančićeva kritika
 Delabelina rječnika u Rešetarovu zborniku. Dubrovnik 1931.) Katan-
 čiću se ne sviđa mnoštvo Delabelinih citata, naročito iz pjesnika; za-
 tim što Dellabella daje prvenstvo dubrovačkom govoru, a prezire riječi
 drugih govora kao barbarske; što voli dubrovačko »je«, koje ima samo
 prosti puk; što ne spominje Mikalju ni druge gramatike, ili pisce rječ-
 nika, kojima se služio; što nema mnogih riječi; što bilježi akcente; što
 udvostručava vokale i konsonante; što za neke glasove (t. j. palatale
 č, ć, š) uzima mnogo znakova (ć bilježi Dellabella sa četiri slova cchj,
 na pr. kucchja) i time otežava čitanje. Dukat je većinu tih prigovora

opravdano pobio i zaključio: »Mi smo zahvalni učenom Talijancu, što je premda rodom tuđinac, pokazivao toliko ljubavi za naš jezik i ostavio nam u baštinu jedno kraj svih nedostataka vrlo vrijedno i zaslužno djelo.«

Pretposljednji stari naš rječnik izašao je u Beču 1803. g., a napisao ga je svjetovnjak Istranin *Josip Voltiggi* (1750–1825). On je sam potalijanio svoje prezime, promijenivši naše Voltić u Voltidži već u mladim danima. Ipak nije u njemu utrnulo hrvatsko i slavensko osjećanje, kako to najbolje dokazuje njegov rječnik: »Ričoslovník iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika s jednom pritpostavljenom gramatikom ili pismenstvom, sve ovo sabrano i složeno od Jose Voltiggi Istrijanina«. Gramatika (po ugledu Delabelinu) ima 59 strana, sam rječnik 610 str. Bit će u tom trojezičnom praktičnom rječniku oko 15.000 hrvatskih riječi protumačenih talijanskim i njemačkim značenjima. Voltidži je rođeni čakavac, škole je svršio u Gorici i Zagrebu (političko-kameralnu u zagreb. akademiji), a slušao je i možda svršio pravo u Beču, kamo je došao sa navršениh 25 godina i ostao ondje do kraja života kao privatni učitelj jezika, da tu i umre siromaški u bolnici. Činovničko mjesto nije mogao dobiti. Izdanje rječnika finansirao mu je jedan Talijan, aristokrat u službi bečkog dvora, koga je Voltidži učio hrvatski. Praktična strana toga rječnika vidi se i po tom, što se on upotrebljavao u Kranjskoj u školama. Voltidži je bio darovit čovjek, znalac jezika, vrlo marljiv i širokih pogleda. Rječnik je napisao boljim i jednostavnijim hrvatskim pravopisom nego ikoji pisac njegova vremena. Poznao je sve starije naše rječnike i služio se njima. Osnov mu je štokavsko-čakavski, ali miješa vrlo nedosljedno i riječi, i oblike, i izgovor svih naših narječja. Tako pored did (t. j. pored ikavskog lika kao glavnog, jer uza nj daje tal. i njem. značenje) ima i ded i djed; pored daska, bazg, doči ima i kajkavski đeska, bezg, doči. Poput spomenutih starijih rječnika i on upleće riječi ruske (rjad), češke i poljske (midlo, slovník, starosta). Ima katkad i netočnih njemačkih i talijanskih značenja. Dobrovski nije povoljno ocijenio taj rječnik, a i on i Kopitar bili su, dakako, nezadovoljni Voltidžijevim nenaučnim idejama o slavenstvu (ilirstvu) i o jednom, općem vještačkom slavenskom (ilirskom) jeziku; tim se mislima Voltidži zanosio u predgovoru svoga rječnika. O njemu su sa simpatijom pisali Ivan Milčetić u almanahu *Spomen-cvijeće Mat. hrv. 1900.*, Mirko Brayer u svojoj knjizi: *Prilozi povjesti hrvatskoj Zagreb 1904.* i Nikola Žic u članku »Zagrebačko školovanje Josipa Voltića«. *Nast. vjesnik 41, 1932/33.*

Posljednji je od naših starih leksikografa Dubrovčanin franjevac *Joakim Stulli* (1734–1817). On je dao najveći naš stari rječnik u tri dijela, svaki sa dva sveska. Prvi dio (1620 strana) kvart formata štampan je 1801. g. u Pešti pod natpisom: *Lexicon latino-italico-illyricum ditissimum ac locupletissimum, in quo adferuntur usitatiores, elegantiores, difficiliores earundem linguarum phrases, loquendi formulae ac proverbia.* Drugi dio, za nas najznatniji i najvredniji, »Rječosložje slovinsko-italijansko-latinsko, u komu donosu se upotrebljenija, urednija,

mučnija istijeh jezika krasnoslovja načini, izgovaranja i prorječja«, štampan je u Dubrovniku 1806. g. na 1401 strani. Treći dio, tal-ilir.-latinski, 1.700 strana, štampan je također u Dubrovniku 1810. g. Na tom djelu radio je Stulli (u starini mu se porodica zvala Štulj, zatim Stulić) skoro šezdeset godina, putovao je u Rim, Mletke, Beč i Budim, proveo je u tuđini 25 godina tražeći mecene i sredstva za svoja izdanja. Bili su mu to carevi Josip II., Leopold II., Franjo II. i duca di Ragusa general Marmont za treći dio. U drugom, hrvatskom, dijelu bit će po prilici 80.000 riječi, dakle je to bogat rječnik, najopširniji od starih rječnika. Velika većina tih riječi uzeta je iz knjiga, štaviše i iz rukopisa. Kao izvore navodi Stulli preko 150 pisaca i starih knjiga. Ali on je uzimao iz knjiga i rječnika ne samo naših, nego i iz crkvenoslavenskih, ruskih (naročito velik broj riječi i često bez ikakve potrebe), iz poljskog i češkog jezika. Kovao je riječi i gradio izvedenice, složenice i novotvorine, koje ponajviše nitko nije prihvatio niti ih je u jeziku trebalo. Radio je to nekritički kao i dubrovački leksikografi prije njega. Takve su riječi na pr. građanin, pojamiti, hudožnik, hvalnoslužitelj, krovoprskanje, naučiteljic, odrinitelj i t. d., i t. d. Pa ipak kraj sve nekritičnosti, kraj golemih nedostataka, propusta, pogrešaka i zabluda ostaje Stullijev rječnik najvidenija leksikografska pojava u oblasti »ilirskoga« književnog jezika, kaže Jagić u svojoj Historiji slav. filologije. Stulli je savjesno navodio sve izvore, iz kojih je što uzeo, obilježavao rusizme, uzete iz ruskog jezika, tako i crkvenoslav. riječi iz Brevijara i Misala glagolskog, čehizme iz Velešlavinova rječnika, riječi uzete iz starijih rječnika, iz Mikaljina, Habelićeva, Belostenčeva, Delabelina. Njegove rječnike i bogati materijal u njima nije dosad, nažalost, još nitko kritički analizirao, konstatovao je Jagić 1910. g., a nije to učinjeno ni do danas. U davanju leksičkih podataka gramatičkih i akcenatskih, u bilježenju izvora, primjera, u nizanju značenja tal. i lat., sinonima, fraza, sveza stigao je, a često i nadmašio najbogatije starije naše leksikografe. Njegove rječnike poznavali su mladi pisci rječnika XIX. vijeka i služili su se njima, tako Vuk, Šulek, Popović, Broz-Iveković.

Tih osam naših starih rječnika, štampanih u dva stoljeća (1595–1810), od velike su koristi obrađivačima Akademijina rječnika, rekao je Maretić 1916. g., »jer da njih nema, mnogima se riječima ne bi znalo pravo značenje«. Treba Maretićevoj konstataciji dodati: za mnoge riječi ne bismo danas nikako znali, mnogima se ne bi mogla točnije i pouzdanije odrediti ni starina ni lokalizacija, a obrada bi bila teža i nepotpunija.

Nekoliko je starih rječnika ostalo u rukopisu i dosad su gotovo mrtvo jezično blago. Zadraniin *Ivan Tanclinger* (1651–1732, poznat kao pisac pod imenom *Zanotti*) sastavio je u sjevernoj Dalmaciji pri kraju XVII. vijeka, radeći na tom poslu od mladosti do kasne starosti, rječnik talijansko-hrvatsko-latinski, i to u tri redakcije, prva s predgovorom datiranim 1679. g., druga od 1704. g., treća iz 1732. g. Glavno mu je vrelo bio govor sjeverne Dalmacije, čakavsko-štokavski, zatim različiti pisci dalmatinski, štokavci i čakavci, hrv. crkvene knjige i protestantska bi-

blija Jurja Dalmatina, stariji rječnici i kajkavski Habdelićev rječnik. Rukopis prve redakcije Tanclingerova rječnika nalazi se u arhivu Jugoslavenske akademije, ima 138 listova folio-formata, a rukopis druge redakcije imao je 1281 stranu, te je četiri puta veći od prve redakcije. Nalazio se do kraja Drugog svjetskog rata u Zadru, od kuda je odnesen u Italiju i čini se, da mu se sada našao trag. Akademijin rukopis proučio je dr. Tomo Matić i štampao o njemu radnju u Radu knjizi 293 g. 1953. On je tu iznio i čitav niz riječi, kojih nema u Akademijinu Velikom rječniku. Taj će materijal dobro doći za suplemente Akademijina rječnika. Tanclinger je rođen od oca, njemačkog doseljenika, u Zadru, i majke Hrvatice. Maternji jezik je dobro znao, volio, pisao njime niz djela i sastavio rječnik u želji, » da hrvatski jezik zaštiti od bujice talijanskih tuđica i da suzbije klevetu, da je naš jezik neplodan i ubog«, kaže Matić.

Drugi je rukopisni rječnik Senjanina *Pavla Ritera Vitezovića* (1652–1713), velikoga pisca, pjesnika, historika, reformatora pravopisa i leksikografa. Pored rada na reformi hrvatskog pravopisa nastojao je da stvori jedan književni jezik hrvatski. Zato je mnogo godina sastavljao veliki rječnik hrv. jezika, i to u dva dijela, hrv.-lat. u dva sveska i lat. hrvatski u jednom. Prvi se dio izgubio, rukopis drugoga (*Lexicon latino-illyricum*, na 1132 strane oblika četvrtine arka) čuva se u Sveučilišnoj knjižnici. Riter je rođen čakavac, ali je dugo živio u Zagrebu i dobro upoznao kajkavsko narječje, a poznao je i štokavsko. U svoj rječnik unosio je sva tri hrv. narječja, u prvom redu čakavsko, s vremenom sve više kajkavsko, a najmanje štokavsko. Tako mu je lat. *quid* hrv. *ča*, kaj, što, čto; *quis-koi*, *gdo*, *ki*, *tko*; *narrare* -praviti (dubr.-dalm.), *kazati* (štok), *povediati* (kajk.); *negotium* – posal, poslovanje, delo, dilo, dugovanje, opravak; *nundinae* – sajam, sešem, panadžur, pazar. Za *jat* ima najviše *i* i *e*, a mnogo rjeđe *ije* (*je*), na pr. *rika*, *reka* (*amnis*); *vrime*, *vreme*, *vrjeme* (*chronos*); *stenica*, *stinica* (*cimex*); *svit*, *sviet*, *svet* (*cosmus*); *vek*, *vjek* (*seculum*) i t. đ. Označivao je gdje koje riječi akcenatskim znakovima. Dodao je rječniku niz dodataka: rječnik svetačkih imena; ličnih imena; tumač riječi iz Sv. pisma; rječnik dječjega govora; imenik planeta, bogova, heroja; popis uzvika (interjekcija); imena brodova i lađa; nazive gljiva. Taj je rječnik upotrebljen od početka slova S za Akademijski rječnik. Podatke je o njemu dao Vjekoslav Klaić u monografiji: *Život i djela Pavla Ritera Vitezovića*, Matica Hrv. Zagreb 1914., a proučio ga je u novije vrijeme prof. Tomo Matić i napisao raspravu, štampanu u Radu Jugoslavenske akademije knj. 303 g. 1955. U njoj napose navodi Matić dobre i vjerojatno narodne riječi Vitezovićeve, kojih nema Akad. rječnik do kraja slova P, pa će taj rad dobro doći za suplemente toga rječnika. U Vitezovićeve rječniku ima dosta čeških riječi.

Posljednji veliki kajkavski rječnik, »*Dictionar*« *Adama Patačića* (1716–1784), ostao je u rukopisu u tuđini u nadbiskupskoj knjižnici u Kaloči, gdje je Patačić umro kao nadbiskup. Rukopis ima 1146 strana, a natpis mu je »*Dictionarium latino-illyricum et germanicum*«. O tom rječniku

napisao je prof. Ljudevit Jonke u Radu jugoslavenske akademije Knj. 275 g. 1949. veliku studiju i dao svestranu analizu čitavoga djela. Patačić je htio da dađe školovanoj mladeži kao neki uvod u studij filozofije i priručnik za opće obrazovanje. Zato nije to ni vokabularij ni dictionar, koji daje samo značenja, ni enciklopedija cjelokupnog obrazovanja, nego priručni leksikon. Napisao je djelo između 1772. do 1779. g. Dobro je poznao naše dotadašnje rječnike i njima se služio, osim Vrančićeva. Građu je podijelio i skupio u grupe po pojmovima i tek potom stavio u abecedni red. Kao uzor mu je poslužilo djelo »Nomenclator omnium rerum propria nomina variis linguis explicata continens«, koje je izdao holandski učenik humanist Hadrianus Junius 1567. g. Patačić je otud uzeo sastav i obradu djela, on ima slična poglavlja kao taj Nomenclator: Militaria, De cibis, De potu, De homine et partibus humani corporis i t. d. Poznao je tuđe (holandske, njemačke i latinske) leksikone, služio se njima, ali je nastojao da bude samostalan i uvjeren je bio, da će dati hrvatskoj mladeži, koja svršila srednju školu, praktičan izbor pouke u različitim strukama. Šteta je, što svršeno djelo nije izdao, jer bi to bilo u kajkavskoj književnosti XVIII. vijeka jedino te vrste. Pisao je dobrim kajkavskim narječjem zagrebačke sredine i zato je najviše cijenio Habelića, iako je prema potrebi uzimao i štokavske riječi, ali mnogo manje nego Belostenec i Jambrešić. Bio je učen, odličan govornik, znao dobro jezike, pa je i u pitanjima jezičnim htio da bude samostalan. Mnogo se služio češkim i poljskim riječima, stvarao nove riječi, ali je ipak išao za čistoćom kajkavskoga govora. Htio je da se u hrv. jeziku riječi bilježe s akcentima, i, koliko ih je za-bilježio, ima njegov rad i akcentološku vrijednost. Rado se upuštao u tumačenje korijena i značenja riječi, u duhu svoga vremena, i prema pučkom etimologiziranju davao je više pogrešnih etimologija nego dobrih. Prof. Jonke ističe jezično bogatstvo Patačićeva rječnika i preporučuje, da se iscrpe za historijsko proučavanje hrvatskog jezika.

Franjevac *Josip Jurin* (1730–1802), rođen u Primoštenu kod Šibenika u Dalmaciji, napisao je velik rječnik u tri dijela pod natpisom *Calepinus trium linguarum* (veliki I. dio lat.-hrv.-tal.; veliki II. dio tal.-lat.-hrv. i u III. dijelu sasvim malen alfabetski popis priloga). Već je Kurelac predlagao, da se ti rukopisi upotrebe za Veliki akad. rječnik. O tom rječniku napisao je dr. Marko Kosor veliku radnju, koja je štampana u Radu Jugoslavenske akademije knj. 295 g. 1953. On je utvrdio, da je Jurin taj rječnik spremio za dake franjevačkih škola, da se obilno poslužio Mikaljom i Delabelom, da je unio mnogo riječi iz govora Šibenika i šibenske okoline, ali ih nije skupljao u narodu, nego davao po svom znanju. Jurinov rječnik bogatiji je hrvatskim nazivima bilja, riba i ptica od Mikaljina i Delabelina. Osnova je Jurinovu jeziku štokavsko-čakavski govor njegovoga rodnoga kraja, prevladava ikavski govor nad ijekavskim. Uzimao je i turcizme, romanizme, rusizme, crkvenoslav. riječi, stvarao nove riječi, dobre i nezgrapne kovanice, unosio dobre narodne riječi, te dao bogat i vrlo opsežan rukopisni rječnik. Kosor je skupio iz Jurinova djela nekoliko tisuća riječi, kojih nema Akad.

rječnik do 52. štampanog sveska. I to je obilan materijal, napose vrije-
dan za buduće suplemente Velikog rječnika.

Slavonski učeni franjevac, arheolog, historik, geograf, numizmatik i lat. i hrv. pjesnik *Matija Petar Katančić* (1750–1825) svojim rječnikom »Pravoslavnikom« htio je da dađe etimologijski rječnik i izradio ga je do riječi »svemoguć« na 1473 strane. Obradio je oko 53.000 riječi. Ne-dovršeni rukopis nalazi se u budimpeštanskoj univerzitetškoj biblioteci, gdje ga je proučavao prof. Josip Hamm i dao crtice o njemu u Nastavnom vjesniku godištu 51. Katančić je prevodeći Sv. pismo upotrebljavao sve naše stare rječnike i počeo slagati hrvatsko-latinski rječnik, u kome je tumačio postanje riječi pučkim etimologiziranjem, t. j. gledajući riječ samo s izvanjske strane i tumačeći je po izvanjskoj sličnosti tako, da mu taj rad nema naučne vrijednosti. Ali je u svoj rad unio obilje riječi iz slavonskoga govora, dao bogatu narodnu frazeologiju i opisao narodni život i običaje. Bilježio je i akcente i dao građu za hrv. akcentologiju. Već je Jagić (1910) preporučivao, da se taj leksikografski rad Katančićev prouči i upotrebi za Akademijin rječnik.

Pored tih pet velikih rukopisnih rječnika ima u samostanskim knjižnicama, na pr. u Bosni, još nekih rječnika u rukopisima, o kojima se dosad u javnosti nije pisalo i ništa se o njima pitanje ne zna.

Novo doba u našoj leksikografiji nastaje u drugom deceniju XIX. vijeka pojavom Vukova rječnika. Stari naši rječnici imali su regionalno ili pokrajinsko obilježje kao i tadašnja naša književnost, pisci su ih pisali dijalektom rodnoga kraja; bili su neki rječnici i sasvim dijalekatski; rađeni su po tuđim i domaćim prethodnim rječnicima, za propagandne ili školske potrebe; građa je za njih crpena iz znanja samoga leksikografa i iz knjiga, koje je on uzeo za izvore. Prvi rječnik, u kome je obuhvaćeno široko područje štokavskog narječja, bio je Vukov, a leksičko blago u njemu uzeto je gotovo jedino iz naroda i njegovih umotvorina. *Vuk Stefanović Karadžić* (1778–1864) izdao je u I. izdanju svoj »Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječima« u Beču 1818. g. uz pomoć i suradnju znamenitog slavista Slovenca Bartolomeja Kopitara. Vuk je na njegovu pobudu skupljao od 1815. g. riječi u Srijemu i Srbiji, a skupljeni je materijal 1816. i 1817. g. u Beču sredio i obradio uz svestranu pomoć Kopitara, koji je preveo riječi na njemački i latinski. Drugo izdanje izašlo je također u Beču, 1852. g., znatno prošireno (ima preko 40.000 riječi), dotjerano i usavršeno, napose u akcentima, u čemu je Vuku pomagao Đuro Daničić. Treće državno izdanje štampano je prema drugom u Beogradu 1898., a četvrto 1935. Vuk je bio samouk, ali odlikovao se genijalnom darovitošću, osjećajem za sve, što je čisto narodno, i istančanim smislom napose za jezik. Rođen u ijekavskom (zapadnom) kraju Srbije našao se u Beču s Kopitarom, cenzorom i dvorskim bibliotekarom, koji se oduševio, kad je od Vuka čuo čisti narodni govor, sasvim drukčiji od tadašnjega, ukočenog i neprirodnog slavenosrpskog književnog jezika. Otada je Kopitar Vuku vodič, učitelj i pomagač u književnom i naučnom radu. On je Vuka potakao poslije »Pesmarice«, prve Vukove knjige nar. pjesama, i »Pismenice«,

prve gramatike narodnoga jezika, da se dade na skupljanje i obrađivanje Rječnika živoga narodnog jezika. God. 1815. Vuk je u Srijemu, prije polaska u Srbiju radi sabiranja građe, imao već 20.000 riječi. Mislio je da unese u svoj rječnik i građu iz starih rječnika, Stullija, Jambrešića, Della Belle i Belostenca, zatim i Mikalje. Do toga nije došlo, jer ta građa, koliko u njoj nisu bile narodne riječi, ne bi pristajala u rječnik živoga jezika, a uz to je Vuk naskoro sabrao vrlo obilat materijal iz naroda u Srijemu, Srbiji i Vojvodini. Radio je sa sve većim oduševljenjem, uvjeren, da će njegov rječnik »biti trijumf nad svima neprijateljima srpskog naroda«, kako sam kaže. Već 1. maja 1816. bio je Rječnik gotov, ali doštampan je tek za dvije godine. Bio je to po želji Kopitarevoj »inventar narodnog govora«. Isprva je trebalo da rječnik bude srpsko-staroslavensko-njemački, zatim srpsko-njemačko-talijanski, ali u samom obrađivanju mijenjao je Vuk s Kopitarom i osnovni plan. U svoj rječnik unio je Vuk hercegovački govor, koji se govorio u zapadnoj Srbiji, onda resavski, kojim govori srednja i istočna Srbija, i napokon srijemski, koji se govori u Srbiji uz Savu i Dunav do Morave, zatim u Srijemu i Vojvodini. U II. izdanju, znatno proširenom poslije njegovih putovanja po Slavoniji, Hrvatskoj, Lici i Dalmaciji, poslije boravka u Dubrovniku, Boki i Crnoj Gori, obuhvatio je i te krajeve, a i Bosnu i Hercegovinu. Uz pojedine riječi Vuk označuje, u kom se kraju govore. Gdje nema oznake, uzima se, da je ta riječ opća. Uz mnoge riječi pored njem. i lat. značenja ima Vuk primjere iz nar. pjesama i poslovice, navodi cijele zagonetke i kratke priče. Ima po savjetu Kopitarevu i dosta opisa narodnih običaja. Većinom je Vuk sam skupio riječi iz naroda; iz knjiga je uzeo samo one, za koje je znao da se govore u narodu. Imao je i nekoliko prinosnika, kako navodi u predgovoru drugog izdanja, ali iz njihovih je popisa riječi malo uzimao, a dosta odbacivao. Skoro sve riječi obilježene su akcentima, u I. izdanju još netočno i nejednako, u II. izdanju, Daničićevom zaslugom, bolje i konsekventnije. Ljubomir Stojanović u dosada najboljem djelu o Vuku »Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića«, Beograd-Zemun 1924., kaže: »Takva je bila ova znamenita knjiga, koja čini epohu u našoj književnosti i koja je tako rđavo dočekana od velike većine svojih savremenika, jer je svojim novinama daleko izmakla ispred svoga doba.« »Njegov rječnik bio je u slavistici svoga vremena jedinstvena pojava«, kaže Jagić u Hist. slav. filologije. Vukov rječnik osnova je svim našim potonjim rječnicima. On je jedan od glavnih izvora i temelja Akademijinu i Broz-Ivekićevu rječniku.

Među najvrednijim novijim hrvatskim leksikografima ističe se *Bogoslav Šulek* (1816–1895), porijeklom Slovak, koji je došao kao mladić u Zagreb i tu se zaposlio kao slagar i zatim faktor u tiskari. Naučivši ubrzo naš jezik postao je najprije publicist i politik, zatim učenjak i jedan od osnivača Jugoslavenske akademije, tajnik njezin, popularizator prirodnih nauka i znamenit botanik. Njegov njemačko-hrvatski rječnik u dva sveska sa 1712 strana ima preko 70.000 njemačkih riječi s kudikamo više hrvatskih značenja (na pr. za njem. riječ *das* Aass ima

ih deset), s obiljem fraza, sveza, znanstvenih naziva. To je jedno od najbogatijih i najznatnijih djela naše leksikografije. Radio ga je deset godina, za apsolutizma 1850. do 1860. g. Ilirci su imali dobar Njemačko-ilirski slovar Mažuranića i Užarevića (1842), ali taj je brzo zastario, i čekao se nov takav rječnik, kaže Šulek u Predgovoru svoga rječnika, »koji bi sadržavao službeno i znanstveno nazivlje«, koji bi zastupao »sve vještine i znanosti«. U tu svrhu je on dao »prvi pokus znanstvenoga nazivlja«. Kao uzor i vrelo poslužio mu je njemački rječnik Theodora Heinsiusa, izdan u Beču 1840. u četiri sveske. Poznavao je dobro i starije naše rječnike, tako Belostenca, Jambrešića, Stullija i Vuka. Pomagač mu je u radu, upravo suradnik, bio ilirski pjesnik Ivan Trnski, koji je pored dobrog poznavanja njemačkoga i hrvatskog jezika marljivo skupljao riječi u narodu. Šulek je mnogo pazio ne samo na čistoću jezika, nego i na pravilan i dobar stil. Čitao je i proučavao staru našu književnost i iz nje kupio jezično blago. Glavni mu je učitelj dobrog jezika bio Vuk. Njegov rječnik i njegova djela znao je gotovo napamet, kaže Josip Torbar u Nekrologu o životu i djelovanju B. Šuleka, Ljetopis Jugoslavenske akademije sv. 11 (1897). Rječnik je Šulekov počeo izlaziti u svescima od deset araka, ali štampanje se zategnulo sve do 1860. g. U Predgovoru iznio je Šulek ova svoja načela u radu: mjesto tude riječi upotrebimo svoju, makar i ne bila najbolja; u narodu ima dobrih riječi za različne grane života, treba ih samo naći i skupiti (zato je Šulek imao nekoliko sabirača riječi iz naroda); kad nema riječi u književnom narječju, treba ih tražiti i naći u drugim našim narječjima; ako ih ni tu nema, mogu se unositi i novotvorine i riječi iz drugih slavenskih jezika. Zamjeralo se Šuleku, da je suviše kovao riječi (Daničić), ali on ih je skupio i dobio mnogo više iz usta naroda, nego što se mislilo (Jagić u Hist. slav. fil.). Šteta, što nije obilježio novotvorine, vrela i porijeklo; spomenuo je to i sam u Predgovoru. Njegove su mnoge novotvorine ušle u upotrebu, isprva u zagrebačkom književnom krugu, zatim i dalje (u Srbiji) i postale opće književne riječi, na pr. okolnost, pravovaljan, punoljetnost, priziv. Druga dva njegova djela te vrste su »Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja«, t. j.: terminologijski rječnik (1874) i »Jugoslavenski imenik bilja« (1879). Tim djelima udario je on osnove hrvatskoj znanstvenoj terminologiji. U radu je bio izvanredno točan, savjestan i neumoran. Za Imenik bilja skupljao je imena (hrv. i slovenska) preko trideset godina. Kad su mu prigovarali, što je kovao znanstvene termine, rekao je u uvodu toga dijela: »U ovoj knjizi ne ima ni jedne od mene stvorene riječi.« Za rječnik znanstvenog nazivlja to nije mogao reći. Tu je unio mnogo kovanica, sve u težnji, da zamijeni strane grčko-latinske termine, osobito u kemiji, našim riječima.

Jedno od najznatnijih djela naše leksikografije dao je *Duro Daničić* (1825–1882). To je njegov »Rječnik iz književnih starina srpskih«, u tri sveska, Biograd 1863. i 1864. g. U njemu je Daničić skupio riječi svih vrsta, imena lica i toponime, što se nalaze u starim srpskim hrisoljama, u listinama, srpskim, bosanskim i dubrovačkim, u natpisima,

u staroj srpskoj književnosti od XIII. vijeka (sv. Save) do srpskoga književnog preporoda. Taj rječnik prikazuje bogatstvo staroga srpskog i crkvenoslavenskog jezika primjerima iz starih spomenika i najstarijih knjiga, i to, s jezične i historijske strane, pa mu je jednaka vrijednost za historiju našega jezika kao i za historiju našega naroda. Tumačeći riječi Daničić je često objasnio i same spomenike i uklonio mnoge nejasnoće u njima slažući i ispoređujući primjere iz različitih spomenika. Daničić je u tom djelu pokazao svoje golemo znanje i vještinu kao filolog, historik i arheolog. Riječima je određivao značenje latinskim srednjovjekovnim terminima i mnoge je odredio po postanju i porijeklu iz latinskoga ili grčkoga jezika. Oštroumno je otkrivao pogreške starog pisca ili prepisivača i odredio osobitosti pokrajinskog izgovora, i time davao kritiku teksta. Tako je sa simpatijom i priznanjem ocijenio to epohalno djelo Jagić, odmah čim je izašlo, u Književniku II. (1865).

Pendant je Šulekovu »Njem.-hrv. rječniku« na srpskoj strani »Rečnik srpskoga i nemačkoga jezika«, I. Nemačko-srpski deo. Pančevo 1886; II. Srpsko-nemački deo«. Sastavio ga je *Đorđe Popović*, a izašao je drugi dio u II. izdanju u Pančevu 1895. To je velik rječnik, ima 484 strane sa dva stupca s preko 20.000 riječi u samom II. dijelu. Vrijednost mu je u tome, što ima dosta riječi, kojih nema u Vukovu rječniku, zatim što daje često drukčija njemačka značenja našoj riječi i više, nego ih ima Vuk, a i Šulek. Popović se diči time, što nema ni jedne riječi u njegovu rječniku, da bi je on skovao. Ali začudo ne spominje u predgovoru I. izdanja svoga rječnika, da je, nastojeći da daje u svom rječniku tehničke izraze za potrebe škola, itekako obilno crpao iz Šulekovih rječnika. A ipak je smatrao za potrebno, da u tom predgovoru osudi pisce latinicom, »što su, osim tehničkih i drugih reči, koje skoro svaki od njih sa groznom virtuoznošću fabrikuje, uvukli u jezik i nebrojene reči iz češkog jezika« i da dirne i samoga Šuleka, što je »naopako dosetljivo« uzeo za njemačko Habenichts riječ »nemanić« navodno iz slovačkoga. Da se ne ide dalje, Popović uzima u svoj rječnik na pr. za riječ »Terminologie« Šulekovu riječ »nazivlje«, koja je doduše dobro načinjena, ali je izrazita kovanica; ili ludžba (Chemie), ludžbar (Chemiker) – Šulekove riječi, pa ih štaviše piše nefonetski (kao i Šulek) lučba, lučbar. Maretić je uzeo Popovićeve rječnike za izvor Velikom Akademijinu rječniku, jer treba da se vidi u historijskom rječniku jezika i ono, što je s našega Zapada prelazilo na Istok i obrnuto.

Posljednji rječnik, koji služi kao građa Velikom Akademijinu rječniku, Broz-Ivekovićev, izašao je gotovo dvadeset godina poslije prve knjige Akademijina rječnika. *Ivan Broz* (1852–1893), jedan od najdaroovitijih među mlađim hrv. filozozima pri kraju XIX. vijeka, sastavio je prvi hrv. pravopis i time proveo ujedinjenje hrv. i srp. jezika prema Vukovim i Daničićevim načelima, dao je dobre radove filološke i gramatičke i skupio građu za dosada najbolji rječnik živoga jezika hrvatskog i srpskog. Prerana smrt spriječila ga je da to djelo dovrši. Obradio je Brozovu građu do kraja i dopunio je njegov ujak kanonik *Franjo Iveković* (1834–1914), koji se također bavio proučavanjem jezika i do-

bro ga poznavao, te je mogao da djelo dovrši i izda 1901. g. pod natpisom »Rječnik hrvatskoga jezika«. To je najpotpuniji naš rječnik živoga jezika dotada, a i dosada. Ipak se ne može reći, da je potpun, jer su se autori ograničili i uzimali građu i primjere samo iz Vukova rječnika, njegovih i Daničićevih djela, iz Stullija, Hrv. nar. pjesama Mat. Hrvatske, nekih djela Milana Miličevića, Njegoševa djela Lažni car, iz Akademijina rječnika do riječi konjokradica i zbirke ličnoga prinosnika Akademijinu rječniku Jovana Bogdanovića. Štokavske prinose iz Hrvatske (Banije) skupio mu je Pavao Leber, a koliko se koja riječ govori među kajkavcima, jamčio je sam Iveković, kako kaže u Predgovoru. Šteta je i otuđa izlazi jednostranost toga djela, što se autori nisu obazreli na naš književni jezik druge polovine XIX. vijeka. To je Jagić kritikovao kao nedostatak hvaleći inače taj znameniti rječnik (Hist. slav filologije). Na njemu su se jezično odgajale generacije naših filologa, književnika, publicista i svih obrazovanih ljudi u prvoj polovini ovoga stoljeća. Taj rječnik ima preko 52.000 riječi, u njemu je preko 11.000 riječi, kojih nema u II. izdanju Vukova rječnika. On ima velikih odlika, kojih drugi rječnici, stariji od njega, nemaju. Tu je napose velik broj sinonima i srodnih riječi na pr. kod riječi ptica ima 140 imena ptica do uključivo početnog slova n. Iveković je sve glagole odredio kao impf. i pf., kao proste i složene, a kod nekih je dao i gramatičke oblike. Isticao je srodne augmentative, riječi s jednakim nastavkom i t. d. Rijetke, su riječi, kojima nije označen akcenat.

Pripominjem ovdje, da se odavna osjeća potreba novoga praktičnog rječnika živoga našeg jezika. Za Jugoslavensku akademiju izrađivao je Julije Benešić Rječnik hrvatskog književnog jezika, u koji je unosio kao potvrde citate preko stotine hrv. književnika od ilirskog vremena do danas.

Srpska akademija nauka u Beogradu sprema već preko pola vijeka Rečnik književnog jezika. Prvi je ogled toga rječnika izašao 1913. g. u redakciji Momčila Ivanića. Prvi svjetski rat spriječio je rad na njemu do poslije 1918. g. U trećem deceniju javljeno je bilo, da će se uskoro početi izdavanje toga rječnika. Tek poslije Drugoga svjetskog rata nastavljen je rad. Danas radi na tom Rečniku srpsko-hrvatskoga književnog jezika kolektiv obrađivača. Izdana je i Ogledna sveska toga rječnika kao rukopis za unutrašnju upotrebu obrađivača. Ove godine započelo se izdavanje samoga rječnika.

Ostaje na kraju ovoga pregleda, da se kaže koja riječ o najvećem djelu naše leksikografije, o Rječniku hrv. ili srp. jezika, što ga izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu od 1880. g. To je veliki historijski rječnik našega jezika, najveće i najznačajnije leksikografsko djelo te vrste ne samo kod nas, nego i kod svih slavenskih naroda.

Počeo se rad za taj rječnik u martu 1866. godine. Tada su osnivači Jugoslavenske akademije biskup Štrosmajer i historik Franjo Rački pozvali u Zagreb Đuru Daničića, tada već priznatoga najboljeg poznavaća našega jezika kod nas i u stranom naučnom svijetu. On je imao da spremi i pokrene sve potrebno za veliki rječnik. Kad je Akademija

svećano otvorena 1867., Daničić joj je već predao svoju prvu sabranu građu iz knjiga i rukopisa i predložio, da se pozovu svi, koji imaju građe za rječnik, da je pošalju Akademiji i da je dalje skupljaju. Prvo sređivanje građe izvršeno je 1871. g. Ispisivanje se intenzivno nastavilo pod Daničićevim vodstvom do 1880., zatim na početku XX. vijeka, a i kasnije sve do danas, jer su uvijek pridolazili novi i važni rezultati u proučavanju našeg jezika i njegove prošlosti.

Akademija je 1878. objelodanila Ogleđ za rječnik hrv. ili srp. jezika, u kome je Daničić iznio načela i program za rad na Rječniku. Opće je i glavno načelo: »U ovom rječniku treba da se pokaže, koje smo riječi imali ili imamo i kako smo se njima služili ili se služimo.« Daničić je najprije rekao pravila za ono, što će biti u tom rječniku: 1. sve riječi u književnim spomenicima, u književnosti i izvan nje od najstarijih vremena do našega vremena, to znači, objasnio je on sam, do pobjede čistoga narodnog jezika, dakle od X. vijeka (u lat. izvorima), od XII. vijeka u spomenicima našega jezika i od XIII. vijeka u crkvenoslav. djelima i spomenicima do po prilici polovine XIX. vijeka, dok se nije počeo formirati književni jezik na hrvatskoj i na srpskoj strani. Iz kasnijih izvora uzimalo bi se samo ono, čime bi se popunilo poznavanje narodnog jezika. Daničić je dao u Ogleđu i popis odabranih izvora za Rječnik, koji se s vremenom znatno proširio. (Vidi na kraju VI. i XII. knjige Akad. rječnika.) 2. Bit će u Akad. rječniku vlastita imena lična i mjesna; 3. tude riječi s naznakom porijekla; 4. kajkavske riječi, koje su ušle u druge govore, a čiste riječi kajkavske ostavit će se za rječnik toga dijalekta. Zatim je Daničić odredio, kako će biti obrađene riječi u Akad. rječniku: 1. riječi će biti akcentovane i navedene akcentatske promjene u oblicima riječi, ako su iz Vukova rječnika, a bez akcenta će ostati one, kojima se ne može nesumnjivo odrediti akcent; 2. navest će se glasovne promjene, koje su nastale s vremenom u pojedinoj riječi; 3. isto tako promjene morfološke, s naznakom, kad su se javile; 4. kod svake riječi mora se navesti vrijeme, od kada dolazi i dokle se javljala ili javlja, i u kojim je rječnicima, da se zna njeno rasprostiranje; 5. svakoj riječi, koliko se može, treba kazati korijen; 6. svakoj riječi treba dodati značenje sa svim razlikama i promjenama u značenju i kako se upotrebljava, a sve, potvrđeno primjerima iz vremena, kad se riječ nahodi. Riječi će se objašnjavati kratkim definicijama i samim primjerima, a gdje je potrebno i korisno i riječima drugih jezika, najviše latinskoga. Kod nepoznatih riječi dodat će se ili druge riječi istoga značenja (t. j. sinonimi), ili kratka definicija, ili opisivanje čim drugim i isticanje razlika. Dalja značenja, razvijena iz glavnoga ili jedno iz drugoga, tumačit će se našim jezikom, isticanjem razlika prema glavnom ili prethodnom značenju i naročito primjerima. Moći će se i takvom značenju radi dopune tumačenja i jačeg objašnjenja dodati identična lat. riječ.

Po tom programu i okviru počeo je Daničić obrađivanje i obradio je od 1880–1882. g. prvu knjigu Velikog rječnika. Radio je neumorno i tako reći umro na poslu 1882. g. Obradio je i tri i po arka druge knji-

ge do riječi *čobo*. Njegov rad služio je kao uzor potonjim obrađivačima, ali su oni način obrađivanja donekle mijenjali u težnji, da bi se rad ubrzao i da bi odgovarao napretku suvremene nauke. Daničić je ipak davao preopširne i suviše pedantne, katkad nerazumljive i čudne definicije značenja, prevelik broj primjera, neuspjele etimologije. Od toga se s vremenom odustajalo. Naslijedio ga je kratko vrijeme Matija Valjavec. On je obradio u drugoj knjizi riječi *čoga* do *čužiti*, t. j. slovo Č do kraja slova Ć. Počevši od slova D preuzeo je obrađivanje Pero Budmani, Dubrovčanin, poliglot, koji je radio na Rječniku 24 godine do 1907. g. i obradio ga do riječi *maslinski*, svega preko četiri knjige. On se držao uglavnom Daničićeva rada, kao i Valjavec, s nešto manje primjera, s dosta etimologiziranja, oduljih definicija i s dubrovačkom akcentuacijom. Poslije njega preuzeo je rad na Rječniku naš veliki slavist Tomo Maretić. Radio je na njemu do smrti 1938. g. preko trideset godina i obradio šest knjiga do riječi *provrtotina* u štampanom 52. svesku, a do riječi *pršutina* u rukopisu. Počevši od VII. knjige on je Rječnik skraćivao, napose smanjujući broj primjera, ali u osnovu djela nije dirao. Nastojao je da smanji broj odjeljaka ne zalazeći »u prevelike i nepotrebne tankoće«, da mu objašnjenja budu što kraća, da ne navodi sve morfološke i akcenatske promjene pojedine riječi. Htio je da se ne uzima više nikakav nov izvor ni novi prinosi i da se to ostavi za dodatke. U tom je nastojanju katkad išao i predaleko, tako u skraćivanju, a sve, što je htio, nije ipak mogao da izvrši, tako na pr. da ne uzima novih izvora. Radio je znalački i vrijedno do posljednjeg dana života, ali je stigao tek da se približi kraju slova P. Zlo je bilo, što za života nije našao pomagača i suradnika, kao ni njegovi prethodnici, a još gore, što su predratne i ratne prilike prekinule rad na Velikom Rječniku za čitav jedan decenij.

Sreća je bila, što su u obnovljenoj Jugoslaviji vlasti prihvatile i izdašno pomogle nastojanje obnovljene Akademije, da se među prve zadatke uvrsti nastavak rada na tom rječniku. Odlučeno je, da se taj zadatak povjeri jednom stručnom organizatoru i kolektivu stručnjaka filologa. Od 1948. g. obrađivao je Akad. rječnik kolektiv od desetak obrađivača, jednog urednika i dva člana Akademije (Boranića i Skoka), koji su radove pregledali i odobravali do svoje smrti. Za jedanaest godina obrađena je cijela građa od kraja slova P do uključivo slova Ž. Uz to je od 1952. g. štampano devetnaest svezaka od riječi *pot* do *svezati*.

I sada se Veliki rječnik radi po načelima i okviru Daničićevu i prema metodi rada velike trojice: Daničića, Budmanija i Maretića. Ali novo doba, bogati naučni rezultati u proučavanju našeg jezika tražili su, da se oni upotreba u radu, da se prodube, pojača i poboljša metoda rada u pojedinostima zadržavajući osnovu, okvir i strukturu Akad. rječnika. Evo nekoliko novina u posljednjem radu: Stari rječnici sasvim su iscrpeni, dani su sistematičnije, i nije to ostavljeno volji pojedinih obrađivača. Osobita se pažnja obraćala pristupu ili glavi svake riječi. Pristup je opći prikaz pojedine riječi odmah na početku njezina obradi-

vanja, dan sintetički na osnovu proučavanja cijele građe o toj riječi; iza pristupa slijedi semantička i gramatička (upravo sintaktička) razrada materijala s primjerima kao dokumentacijom onoga, što je rečeno u pristupu. U pristup se unosila građa i značenja iz starih rječnika sistematičnije nego došad, jer su prije pojedini obrađivači crpili iz tih rječnika, što su i koliko su htjeli prema svom nahodanju, a često su nemajući ispisane građe štošta znatno propuštali. Sada već pregled te građe starih rječnika daje cjelovitu sliku semantike pojedinih riječi. Sinonimi su dani u većem broju, jer su bolje iscrpeni rječnici, i stariji i noviji. Primjeri se nisu davali samo kratko, nego jasno i zaokruženo, da im smisao i značenje riječi u njima budu što pristupačniji i očividniji. Ne cijepa se, koliko je bilo moguće, obrada diferenciranjem značenja, nego se kumulira, što je blizo i srodno po značenju ili po gramatičkoj svezi. Nastoji se dati akcenat, ako i nije zabilježen u Vuka (Ivekovića) ili u prinosnika, i to prema vjerojatnosti ili prema akcentskom bilježenju u starim rječnicima i izvorima. Pojačano je i umnoženo davanje slavenskih paralela, jer one upućuju često ne samo na starinu riječi, nego prikazuju i semantički razvitak naše riječi. Donose se paralelno izvorni tekstovi latinski (na pr. iz Biblije) i iz drugih jezika, otkud su prevedeni izvori pojedinih primjera, jer je to često naročito korisno, da se utvrdi ili diferencira značenje naše riječi. Vodi se računa o novijim izdanjima starih spomenika i književnih djela Mnogo su se više sada provjeravali i kontrolirali ispisani listići, čime su se uklanjale netočnosti u samom primjeru i u navođenju mjesta, gdje se nalaze u izvoru. Novonunesenim izvorima postizavalo se, da obrađivač točnije određuje vrijeme i mjesto, kad se i gdje se riječ javila i javlja.

Akademijin rječnik je najbogatiji naš rječnik i po opsegu i po broju riječi. Zasad je on u tom prvi i među svim slavenskim narodima. Dosada je izašlo više od šesnaest knjiga u sedamdeset i jednom svesku. Svaka knjiga ima 960 strana kvart-formata sa dvije kolone štampane petitom. Predviđa se, da će do kraja biti štampano još četiri do pet knjiga. Misli se, da će u rječniku biti oko 250.000 riječi. Možda i više.

Značenje i vrijednost našega rječnika zna svaki slavist, naš i strani. Njegova će važnost porasti najviše, kad bude dovršen. Za nauku je on i danas bogato i neiscrpno vrelo. Ali po svršetku on će biti matica novih djela iz područja nauke o našem jeziku. Iz njega treba da se rode i rađaju nova i obnovljena, moderna djela, tako historijska gramatika, historija stila, historijska sintaksa, zatim specijalni rječnici: dijalektološki, akcentološki, terminologijski i drugi.

Kako je veliki mecena naše nauke i našega rječnika Josip Juraj Štrossmayer mislio o Akademijinu rječniku, svjedoče njegove riječi, što ih je 1878. g. pisao Račkom: »Rječnik će biti isto tako ... monumentalno djelo kao Univerzitet, Akademija ... dakovačka katedrala ...«

KROATISCHE UND SERBISCHE LEXIKOGRAPHIE

In seiner Abhandlung gibt der Verfasser eine Übersicht der Wörterbücher der kroatischen oder serbischen Sprache vom XVI. Jahrhundert bis heute. Vor allem behandelt er die alten in Druck erschienenen Wörterbücher, die als lexikologische Grundlaga dem grossen historischen Wörterbuch der Südslawischen Akademie dienen. Diese sämtlichen Wörterbücher werden ihrem Inhalte nach, in Bezug auf ihren Umfang, ihre Behandlungsweise, ihren Wert und ihren Einfluss auf die späteren Lexikographen gewertet. Ausgehend vom Wörterbuch des Vrančić aus dem Ende des XVI. Jhdts werden die Wörterbücher des Mikalja aus dem XVII Jhd., drei kajkavische: von Habdelić (XVII Jhd.), Belostenec und Jambrešić (XVIII. Jhd.), das dalmatinische des Della Bella (XVIII. Jhd.), endlich die Wörterbücher des Istrianners Voltigi und des Ragusaners Stulli (Anfang des XIX. Jhdts.) beschrieben.

Ausser diesen acht gedruckten alten Wörterbüchern werden auch fünf grosse handschriftlich erhaltene Wörterbücher eingehend berücksichtigt, u zw. der Verfasser: Tanclinger, Vitezović, Patačić, Jurin und Katančić.

Aus der neueren kroatischen und serbischen Lexikographie werden ihrem Werte nach besonders hervorgehoben die Wörterbücher von Stefanović Karadžić, Sulek, Popović und Broz-Iveković. Vor allem wird die Arbeit am grossen akademischen Wörterbuch dargestellt, das vom Jahre 1880 bis 1938 in elf ein halb Bänden im Drucke erschienen ist. Während des II. Weltkrieges konnte dieses monumentale Werk nicht fortgeführt werden. Fortgesetzt wurde es im Jahre 1948 und im Jahre 1958 wurde die Bearbeitung beendet. Bis heute sind noch vier ein halb Bände gedruckt. Das ganze Werk soll beiläufig 20 Bände umfassen.

Die obige Abhandlung enthält auch die nötigen Literaturnachweise.